

ФЕНОМЕНИ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОЇ МОТИВАЦІЇ

Віталій Климчук,
кандидат психологічних наук, доцент,
кафедра соціальної та практичної психології
соціально-психологічного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка

У статті робиться огляд зарубіжних та вітчизняних підходів до вивчення внутрішньої мотивації та, зокрема, її розвитку. Представлено виявлені автором феномени, що супроводжують розвиток внутрішньої мотивації.

Вступ

Внутрішня мотивація тривалий час є об'єктом психологічних досліджень. Основні напрямки досліджень у цій сфері було започатковано Е. Дісі на початку 70-х років [13]. На сьогодні ці напрямки оформилися у такі 4 групи теорій¹: 1) теорія когнітивної оцінки (в її рамках проводяться дослідження впливу результатів когнітивної оцінки зовнішніх/внутрішніх факторів на формування внутрішньої/зовнішньої мотивації; 2) теорія організмичної інтеграції (дослідження, проведені на базі цієї теорії, стосуються впливу на розвиток внутрішньої/зовнішньої мотивації процесу інтерналізації зовнішніх стимулів); 3) теорія каузальної орієнтації (в цю теорію оформилося уявлення про внутрішню мотивацію як особистісну рису, що зафіксовано у понятті “каузальної орієнтації” – надання переваги зовнішнім чи внутрішнім стимулам при здійсненні діяльності); 4) теорія базових потреб (виникла внаслідок розширення предметного поля досліджень, і стосується вивчення впливу задоволення “базових психологічних потреб” на психологічний добробут особистості).

---

¹ <http://www.psych.rochester.edu/SDT>

Як зазначають Е. Дісі та Р. Раян, в руслі теорії самодетермінації (ТСД) було проведено велику кількість емпіричних досліджень та зроблено серйозні теоретичні узагальнення, що дало змогу відкрити багато нових психологічних закономірностей та відкриттів. Зокрема, виявлено, що зниження рівня внутрішньої мотивації часто спричинене винагородами за роботу; похвала, зворотній зв'язок, ситуація змагання та інші зовнішні чинники мають функціональний вплив на мотивацію та якість виконання робіт у навчальній, професійній, спортивній та клінічній сферах; існує диференціація типів інтерналізації зовнішніх регуляторів поведінки; розмежовано поняття “автономності” та “незалежності” у генетичному та культурному контекстах; виявлено фактори, що впливають на психологічне здоров'я особистості; встановлено шкідливість матеріальних та інших “зовнішніх” життєвих цілей на психологічних добробут особистості; виявлено позитивний вплив на розвиток особистості підтримки батьками дитячої автономії та негативний вплив контролю; вивчено внесок підтримки автономності та почуття компетентності у формування близьких міжособистісних стосунків [15].

Е. Дісі та Р. Раян як внутрішньо мотивовану визначають поведінку, яка “повністю впливає із інтересів особистості, не потребує віддалених вигід, однак, для своєї підтримки вимагає задоволення **базових психологічних потреб** у самодетермінованості, компетентності та близьких стосунках” [14, с. 233]. Сама ж внутрішня мотивація є базовою і виконує психологічну функцію особистісного росту, яка діє протягом усього життя людини (lifelong) [14, с. 232].

Внутрішня мотивація має як ситуативні, так і диспозиційні компоненти. Задоволення/незадоволення базових психологічних потреб визначається об'єктивними умовами діяльності, які завжди відображуються особистістю у дзеркалі власної (суб'єктивної) когнітивної оцінки оточуючої дійсності.

С.71

Крім того, автори ТСД, розвиваючи ідеї Р. де Чармса [за 12], вводять поняття “каузальної орієнтації” як надання переваги у регуляції власної

діяльності зовнішнім стимулам чи внутрішнім спонуканням. У зв'язку з цим окремою проблемою, яка розглядається, зокрема, і в наших роботах, є розвиток внутрішньої мотивації як диспозиційної характеристики особистості, який, вочевидь, має свої закономірності, етапність та специфіку.

Підходи до аналізу розвитку внутрішньої мотивації

Одним із перших дослідників, який звернув увагу на генезу диспозиційного компоненту внутрішньої мотивації, був Р. де Чармс [за 8, 12]. Він вбачав первинну мотивацію у відчутті власної ефективності, у переживанні себе джерелом навколишніх змін. Всі зовнішні вимоги до поведінки знижують відчуття самодетермінації. Людина намагається протистояти цим вимогам, і якщо це їй вдається, – вона відчуває себе самостійною, самодетермінованою, отримує задоволення від діяльності, і, як наслідок, формується внутрішня мотивація цієї діяльності. Якщо людині не вдається проявити свою суб'єктність, якщо вона відчуває себе підкореною зовнішнім вимогам, її діяльність втрачає свою цінність, але продовжується – тоді ця діяльність стає мотивованою зовнішньо. Відповідно, у випадку перманентного перебування людини (особливо у дитячому віці) в умовах зовнішнього контролю і тиску у неї може бути сформована стабільна особистісна характеристика. Таку людину Р. де Чармс називає “пішаком”. “Людина-пішак” нездатна в майбутньому до самостійної діяльності, їй недоступні переживання, що супроводжують внутрішню мотивацію. В умовах самодетермінованості вона губиться, переживає стан фрустрації і вимагає зовнішніх вказівок.

Р. де Чармс був першим, хто зробив спробу корекції стану “пішака”, для чого розробив і апробував тренінг особистісної причинності. Специфіка тренінгу полягала у тому, що він проводився не із самими “об'єктами змін” (учнями школи), а із їх суб'єктами (вчителями). Такий підхід був зумовлений тим, що при прямому навчанні учнів “як стати джерелом і не бути пішаком” сам керівник тренінга змушений зайняти директивну позицію, і ситуація, в якій учні є “пішаками” лише в черговий раз дублюється. Тому метою тренінгу була

не безпосередня зміна поведінки учнів, а зміни у ставленні до них учителів. Детальний опис результатів тренінгу наводить А.Б. Орлов [8].

Окремих аспектів розвитку внутрішньої мотивації торкається М. Чікзентміхалі у роботах, присвячених “поток” [за 1, 12]. “Потік” – це особливе цілісне та радісне відчуття активності; повного (розумового та фізичного) занурення у діяльність; повної концентрації уваги, думок, почуттів на справі; повного підкорення вимогам, що йдуть від самої діяльності; відсутності тривоги з приводу можливої невдачі або помилки; відчуття суб’єктивної зупинки часу; втрата звичного чіткого усвідомлення себе і свого оточення, розчинення у справі. “Потік” у розумінні М. Чікзентміхалі – епіфеноменальні відчуття, що супроводжують внутрішньо мотивовану діяльність. Як зазначає сам дослідник, досвід “поток” сприяє виникненню у людини бажання повтору, і тим самим, спонукає до розвитку диспозиційних компонентів внутрішньої мотивації.

C.72

У оглядовій роботі за результатами багатолітніх досліджень, Е. Дісі та Р. Раян вказують, що у дитинстві внутрішня мотивація проявляється у формі дослідницької поведінки, яка є більш стійкою у випадку надійного зв’язку дитини з батьками та підтримки батьками дитячої автономності [14]. Така ж ситуація зберігається надалі у більшості сфер життя (роботі, навчанні, сім’ї): задоволення базових психологічних потреб призводить до зростання внутрішньої мотивації діяльності. Одним зі шляхів розвитку внутрішньої мотивації є процес інтерналізації, який автори визначають як “активний, природний процес, в ході якого особистість намагається трансформувати соціальні норми та вимоги у особистісні цінності” [14, с. 236]. Інтерналізація допомагає людині асимілювати зовнішні регулятори її поведінки так, щоб вона могла відчувати себе самодетермінованою. Внутрішня/зовнішня мотивація є не простою дихотомією, а скоріше континуумом, заповненим різними способами регуляції поведінки, які формуються внаслідок інтерналізації. Виділяються такі типи регуляції: зовнішня, інтроектована, ідентифікована, інтегрована та

внутрішня. Найближчою до внутрішньої мотивації є інтегрована регуляція, а повним її відповідником – внутрішня регуляція. Найближчою до зовнішньої мотивації є зовнішня регуляція поведінки. Людина від народження здатна змінювати типи регуляції поведінки від виключно зовнішнього до інтегрованого, тим самим розвиваючись у континуумі зовнішньої/внутрішньої мотивації. Вивчення побутової діяльності дітей віком від 6 до 13 років (К. Чендлер та Д. Конелл) показало, що в цій сфері існує стійка тенденція до переходу від зовнішньої регуляції поведінки до самодетермінації [за 1, с. 220]. У дослідженнях стихійного розвитку внутрішньої мотивації в учнів шкіл також було виявлено певну вікову динаміку, але протилежного характеру: власне внутрішня мотивація з віком спадає, і водночас зникають яскраві форми зовнішньої мотивації [за 1, с. 231].

Ключовим моментом руху від зовнішнього до внутрішнього, на нашу думку, є внутрішньо-мотиваційні цінності, які інтерналізуються особистістю на різних рівнях, залежно від типу регуляції поведінки. Таким чином, для повноти розуміння внутрішніх механізмів розвитку мотивації необхідно глибше зрозуміти процеси, які відбуваються у ціннісній сфері особистості.

Авторська модель розвитку внутрішньої мотивації

Авторська модель розвитку внутрішньої мотивації ґрунтується на узагальненні результатів власних емпіричних досліджень [2, 3, 4, 5, 6, 7], виконаних у руслі суб'єктно-ціннісного підходу О.Л. Музики і з використанням розробленої ним процедури дослідження ціннісної сфери особистості [9, 10, 11].

С.73

Було виявлено три рівні розвитку внутрішньої мотивації: ситуативний, ситуативно-ціннісний та суб'єктно-ціннісний. На *ситуативному рівні* внутрішня мотивація з'являється внаслідок задоволення в діяльності базових психологічних потреб, що визначається структурою та особливостями самої діяльності. Приміром, студент змушений писати курсову роботу. По ходу її написання він розуміє, що в нього виходить (почуття компетентності), що він

сам може визначати темп і зміст своєї роботи (почуття самодетермінованості), що його підтримують і допомагають (почуття зв'язаності з іншими людьми, близькі стосунки). Внаслідок цих особливостей діяльності у студента значно підвищується ймовірність появи внутрішньої мотивації. На *ситуативно-ціннісному рівні* вплив умов діяльності вже не є таким однозначним. Внутрішня мотивація з'являється лише у ситуації виконання значимої, цінної діяльності. І навіть якщо у цій діяльності задовольняються не всі базові потреби, внутрішня мотивація буде присутньою. Так, для студента написання курсової роботи може бути чимось цінним (чи обраною значимою темою, чи появою дослідницького інтересу тощо). І тому, навіть якщо під час її написання частково фруструється потреба у компетентності, викладач в чомусь обмежує і блокує самостійність, відсутні значимі стосунки з колегами – внутрішня мотивація зберігається. *Суб'єктно-ціннісний рівень* пов'язаний із набуттям ціннісного статусу не окремою діяльністю, а самими базовими психологічними потребами. В цьому випадку діяльність переломлюється особистістю через призму ціннісної сфери особливим чином: людина в ситуації виконання будь-якої, навіть найнуднішої і найрутиннішої діяльності, буде шукати способи реалізації власних цінностей, цим самим врешті-решт переводячи діяльність у статус внутрішньо мотивованої. Наприклад, студент, який змушений писати курсову на тему, яка його не цікавить у викладача, який йому не імпонує. Якщо він перебуватиме на рівні ситуативному чи ситуативно-ціннісному, він зробить цю роботу абияк і буде щасливий з того, що спекався її. Якщо ж мотивація вже доросла до суб'єктно-ціннісного рівня, то студент обов'язково знайде в роботі можливість для відчуття своєї компетентності (виявить цікаві аспекти теми, розбереться у складнощах теорії), самодетермінованим (відстоїть право на власну теоретичну модель, на самостійний підбір метод дослідження) та зв'язаним з колегами (знайде тих, хто ще цікавиться цією темою, виявить, що викладач не такий вже й нецікавий тощо).

Розвиток внутрішньої мотивації в рамках нашої моделі полягає у поступовому переході від ситуативного до суб'єктно-ціннісного рівня. Рух по

цих рівнях забезпечується досвідом внутрішньо мотивованої поведінки і переходом набутих поведінкових стратегій до ціннісної сфери [2]. Процес такого розвитку супроводжується рядом феноменів, які мають відношення переважно до змін у ціннісній сфері особистості.

С.74

Феномени розвитку внутрішньої мотивації.

У результаті узагальнення результатів проведених досліджень було виявлено ряд феноменів.

Феномен кореляції між творчістю і обдарованістю та розвитком внутрішньої мотивації була виявлена на першому етапі дослідження. Більш високі рівні розвитку внутрішньої мотивації властиві творчим особистостям, які мають високі досягнення у діяльності. Вочевидь, творчі та обдаровані люди мають досвід внутрішньо мотивованої діяльності, який може генералізуватися на інші життєві сфери. Разом з тим, досліджувані із низькими показниками творчості, обдарованості та активності були властиві або найнижчий рівень внутрішньої мотивації, або зовнішня мотивація.

Феномен мотиваційного зараження проявляється в ситуації взаємодії людей з різними мотиваційними системами [4]. Мотиваційне зараження визначено нами як перехід внутрішньої/зовнішньої мотивації від одного суб'єкта діяльності до іншого. Механізмом мотиваційного зараження є трансляція мотиваційних стратегій (способів, методів, тактик мотивування інших людей). Очевидно, що самі мотиваційні стратегії визначаються імпліцитними теоріями мотивації, які у свою чергу корелюють із власною мотивацією особистості (однак, цей факт вимагає подальших досліджень).

Виявилось, що мотиваційне зараження починає діяти ще у ранньому дитинстві. В експерименті із дітьми 5-річного віку було встановлено, що використання зовнішньо/внутрішньо мотиваційних стратегій дорослими має прямий вплив на стиль виконання діяльності дитиною, її якість та рівень творчості. Діти, по відношенню до яких використовували внутрішньо мотиваційну стратегію демонстрували всі ознаки внутрішньої мотивації. Діти,

по відношенню до яких використовували зовнішню мотиваційну стратегію, демонстрували зовнішню мотивацію [7].

У дослідженнях, проведених у школі, зараження внутрішньою мотивацією не виявлено, проте отримані дані щодо зараження зовнішньою мотивацією [6]. Саме цей тип мотивації передавався від учителів до учнів без зусиль, легко і просто.

C.75

Феномен змін у значимому оточенні. В ході розвитку внутрішньої мотивації відслідковується поступове зниження значимості осіб, які асоціюються із опікою, підтримкою, емоційними стосунками. Водночас зростає значимість осіб, що сприяють розвитку самодетермінованості. Так, у студентів з низьким рівнем внутрішньої мотивації найбільшу значимість мають шкільні вчителі, які асоціюються зі сферою міжособистісних стосунків (любов до дітей, дружелюбність, контактність, відвертість, привітність, поступливість, щирість, співчутливість, ніжність). Для студентів із вищими рівнями внутрішньої мотивації значимості набувають викладачі вузу та одногрупники, які наділяються такими цінностями як пошук, рух, досягнення, мудрість, креативність, вимогливість, внутрішня мотивація, самореалізація, талант, продуктивність, самостійність, наполегливість у роботі, ентузіазм тощо.

Латентний період у розвитку внутрішньої мотивації було виявлено у ході апробації авторського тренінгу внутрішньої мотивації [2]. Результати кількох діагностичних зрізів, проведених після тренінгового впливу, показали, що зміни у мотиваційній сфері настають не одразу – ознаки внутрішньо мотивованої поведінки у досліджуваних з'явилися через кілька місяців. Цей період було названо “латентним”, і його наявність пояснюється тим, що розвивальні інтервенції, які здійснювалися під час тренінгу, – це зовнішні впливи, що можуть переходити у внутрішній план лише через досвід внутрішньо мотивованої поведінки. А для цього необхідний час – особистість має інтеріоризувати нові цінності та стратегії поведінки, інтегрувати їх зі своїм

життєвим досвідом, вплести їх у свою картину світу, “використовуючи” їх у реальному “нетренінговому” житті.

Феномен діяльнісно-моральнісних зсувів стосується змістових змін у ціннісно-мотиваційній сфері особистості, які відбуваються у ході розвитку внутрішньої мотивації. На найнижчому рівні її розвитку ціннісно-мотиваційна сфера наповнена переважно моральнісними цінностями, які пов’язані із сферою міжособистісних стосунків (дружелюбність, скромність, доброта, веселість, відхідливість тощо) і в той же час не пов’язані із жодною діяльністю, якою володіє особистість. При переході на вищі рівні – з’являються діяльнісні цінності (відповідальність, працелюбність, цілеспрямованість, активність, розум, тощо).

С.76

Феномен гармонізації ціннісно-мотиваційної сфери полягає у зникненні конфліктних цінностей. Так, на нижчому рівні (ситуативному) у ціннісно-мотиваційній сфері присутні окремі цінності (і навіть їх групи), що стоять у опозиції до домінуючих цінностей, і відповідно, вносять у цю сферу конфлікт. Наприклад, у індивідуальній ціннісній сфері досліджуваного цінність “взаємодопомога” може протистояти цінності “вимогливість”; “життєрадісність” конфліктувати із “відповідальністю” тощо. Тим самим формується ціннісний конфлікт, який здатен розколоти ціннісну сферу особистості, і відповідно, її життєвий світ, поведінку, емоції (глибокий аналіз ціннісних криз та конфліктів дає у своїй роботі О.Л. Музика [9]). У тих же досліджуваних, які перебували на вищих рівнях розвитку внутрішньої мотивації, не було виявлено конфліктних цінностей. Факторні моделі їх ціннісних сфер були уніполярними, без жодної ціннісної опозиції чи протистояння.

Феномен зростання ціннісної складності ціннісно-мотиваційної сфери стосується кількісних параметрів ціннісно-мотиваційної сфери особистості. При переході на вищі рівні розвитку внутрішньої мотивації у учасників дослідження спостерігалася статистично значима тенденція до

зростання кількості цінностей та кількості факторів у ціннісно-мотиваційній сфері (виявлених за допомогою факторного аналізу), ускладнення кореляційних співвідношень між ними.

Підсумок

Внутрішня мотивація є явищем, що тісно пов'язане із змінами у ціннісній сфері особистості. Розвиток внутрішньої мотивації – складний багатовекторний процес, і отримані нами результати можуть слугувати радше гіпотезами для подальших досліджень, ніж остаточними висновками. В той же час, на основі отриманих даних можна стверджувати, що є ряд феноменів, що супроводжують цей розвиток (феномен кореляції між творчістю і обдарованістю та розвитком внутрішньої мотивації, феномен мотиваційного зараження, феномен змін у значимому оточенні, латентний період у розвитку внутрішньої мотивації, феномен діяльнісно-моральнісних зсувів, феномен гармонізації ціннісно-мотиваційної сфери, феномен зростання ціннісної складності ціннісно-мотиваційної сфери). Однак, чи є ці феномени відображенням сутності явища, чи лише епіфеноменами? Відповідь на це питання дадуть подальші дослідження. Автор буде радий відгукам на цю статтю, які можна надсилати на електронну адресу: v-klymchuk@yandex.ru

Література:

1. Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения. – М.: Смысл; Издательский центр “Академия”, 2006. – 336 с.
2. Климчук В.А. Тренинг внутренней мотивации. – СПб.: Речь, 2005. – 76 с.
3. Климчук В.О. Дослідження особливостей розвитку внутрішньої мотивації студентів у навчальній діяльності // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологія – №1 (25). – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – С. 222-232.
4. Климчук В.О. Експериментальне дослідження явища мотиваційного зараження // Соціальна психологія. – 2005. – №3(11). – С.59-71.

5. Климчук В.О. Творча особистість: дослідження ціннісного рівня внутрішньої мотивації навчання // Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, Випуск 18, 2002. – С. 236-240.
6. Климчук В.О., Грищук Н.В. Мотивація вчителів та учнів: чи існує зв'язок? // Обдарована дитина. – 2006. – №1. – С. 23-26.
7. Климчук В.О., Шимченко О.А. Вплив внутрішньої мотивації на розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку // Обдарована дитина – 2004. – №10. – С. 60-63.
8. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
9. Музика О.Л. Криза творчої особистості: суб'єктно-ціннісний підхід до типології // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2001. – С. 63-72.
10. Музика О.Л. Суб'єктно-ціннісний аналіз особистісного росту // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – №6 (30). – Ч. I. – С. 137-143.
11. Музика О.Л. Психологічний аналіз ціннісної свідомості творчо обдарованої особистості // Українська еліта та її роль у державотворенні: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Вип.1. – К., 2000. – С. 272-276.
12. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. – 2-е изд. – СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. – 860 с.
13. Deci, E. L. (1971). Effects of externally mediated rewards on intrinsic motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 18, 105-115.
14. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227-268.

15. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2004). Avoiding death or engaging life as accounts of meaning and culture: A comment on Pyszczynski, Greenberg, Solomon, Arndt, and Schimel (2004). *Psychological Bulletin*, 130, 473-477.

C.77
